

Guinea Equatorial, 1883-1911: La invenció d'una identitat

*per Jacint Creus**

Incapaç d'obtenir-ne el profit cobejat, l'estat espanyol va deseparar els seus «territoris del golf de Guinea» durant més d'un segle. La insistència en la seva insalubritat encobria la pròpia impotència davant del domini britànic de les aigües i del comerç atlàntics. En acostar-se el desmembrament definitiu de l'imperi on el sol no es podia pondre, els antics vencedors —ara vençuts— van trobar en l'actual Guinea Equatorial un succedani de les velles glòries i un camp d'actuació inèdit per a l'«acció civilitzadora» de la «nació catòlica». La precaució de governants i comerciants a la primera fase de la colonització efectiva (1883-1911) contrasta amb l'empenta d'uns missioners —els claretians— que els van desemboirar el camí. L'objectiu d'aquest article és analitzar la seva actuació, dintre d'aquest període, a partir dels seus propis escrits.

I

El segle XIX és clau a la història de l'Àfrica: És el segle del «descobriment» del continent i de la seva submissió colonial, relacionats amb l'expansió dels imperis europeus. També és el gran segle de les missions catòliques, cosa que representa un capgirament absolut de la política eclesiàstica envers les terres africanes.

El progressiu coneixement del territori coster, operat des de les expedicions portugueses del segle XV, no havia pas estat seguit, en general, per una presència sacerdotal que anés més enllà del servei als pocs europeus que hi vivien.¹ Es tracta de tres segles de pràctica inactivitat missionera, trencada de manera esporàdica per algunes expedicions acabades en fracàs: dels caputxins bretons als actuals Senegal i Guinea, dels dominicans a Dahomey, dels caputxins espanyols a Arrecife i Joal, i altres de jesuïtes, franciscans, etc.²

És en aquesta època —marcada, d'altra banda, per una progressiva militarització del continent— quan es crea la imatge d'un conjunt territorial i d'una gent salvatges, cruels, sotmesos a un concepte pejoratiu de la màgia, mereixedors de tot d'expressions desqualificadores que sistemàticament comencen amb la

* Catedràtic d'Antropologia.

1. Anecdòticament, se sol considerar que la primera missa en territori de l'Àfrica negra es va celebrar a Elmina (Costa de l'Or) el 1481.

2. Stefania NANNI, *Fonti missionarie per la storia dell'Africa occidentale*, dins *Terra d'Africa*. (Milà, Unicopli, 1992).

preposició *sense*: *sense* civilització, *sense* cultura, *sense* lleis, *sense* amo, *sense* capacitat jurídica... algunes de les quals encara perduren. És la imatge que convenia per justificar la principal pràctica europea de l'època en els territoris africans: la captura i el comerç d'esclaus.³

A finals del segle XVIII i començaments del XIX, tanmateix, tenen lloc tota una colla de fenòmens polítics, socials i culturals (la revifalla de la convicció religiosa, mantinguda viva en els moments revolucionaris; la possibilitat d'una expansió important d'alguns estats europeus; la *descoberta* de territoris nous, especialment a l'Àfrica; l'exaltació dels elements *exòtics* en el món científic i literari...) que convergeixen —sobretot en ambients populars i/o contrarevolucionaris— en una represa de l'ideal missioner.

Aquest ideal, presentat com una contribució a l'alliberament dels pobles salvatges, contenia factors certament progressius. I el desig de regeneració d'aquests *altres* pobles sintonitzava perfectament amb l'avanç de la idea colonial, que pressuposa la convicció que hi ha pobles envilitats per creences bàrbares i la creació d'un mite civilitzador basat en la pretesa superioritat de la civilització occidental.

L'Església de Roma encarna la religió que correspon a aquesta civilització *superior*. El fenomen colonial, doncs, podia ajudar a refer la secular relació Església - Estat, posada en qüestió pel procés revolucionari. Per altra banda, la progressiva laïcització de les societats europees ja era inaturable; i l'Església miraria de trobar, als *nous* territoris, un nou espai d'intervenció, d'afirmació i de poder.

La persona que se sentia cridada a exercir la vocació missionera podia trobar aixopluc en tot de noves institucions que, per primera vegada, volien centrar la seva activitat en el territori africà: la Societat de Missioners del Sagrat Cor de Maria,⁴ la Societat de les Missions Africanes de Lió⁵ i la Societat dels Missioners de l'Àfrica (Pares Blancs)⁶ esdevingueren les més importants a nivell europeu;⁷ mentre que, a l'estat espanyol, seria la Congregació de Missioners Fills de l'Immaculat Cor de Maria⁸ la que es faria càrrec de la tasca.

En un primer breu moment, es pensava afirmar la presència missionera enfront de l'Islam (amb un important conreu del mite de l'Església cristiana primitiva, fortament implantada al nord del continent africà)⁹ i enfront del Pro-

3. La política de l'Església de Roma enfront del comerç d'esclaus africans va ser sempre passiva; i, en general, les seves actuacions es van limitar al tracte donat a l'esclau ja desembarcat a Amèrica. Per la seva banda, els esclavistes miraven de justificar per raons religioses la inferioritat del negre (*Gènesi*, 9: 20-27) i aquell comerç vergonyós (*I Corintis*, 7: 17-23). Així, per exemple, és sabut que els dubtes de Lluís XIII pel que fa a la introducció de l'esclavatge a les colònies franceses es van resoldre amb la consideració que aquesta era l'única manera de treure'ls de la idolatria i portar-los a la religió verdadera (P. LEBAT, *Nouveau Voyage aux isles de l'Amérique* (l'Haïa 1724).

4. Fundada per un jueu convers, Jakob Libermann, el 1842; el 1848 es va fusionar amb una societat missionera anterior, la Congregació del Sant Esperit, creada el 1703 i aleshores gairebé extingida, i va prendre el nom d'aquesta darrera.

5. Fundada el 1857 pel bisbe occità Melchior de Marion-Brésillac.

6. Fundats el 1868 pel cardenal Charles Lavigerie.

7. Al llarg del segle XIX, França esdevindrà la potència colonial amb més presència a l'Àfrica. Gran Bretanya, l'altra potència decisiva, òbviament no exercirà com a *nació catòlica* i la majoria dels seus missioners formaran part de societats protestants diverses.

8. Claretians, fundats a Vic, el 1849, pel català Antoni Maria CLARET.

9. Recordeu, per exemple, que, en els primers temps del cristianisme hi ha haver fins a tres papes de procedència africana: Víctor (189-199), Milcíades (311-314) i Gelasi (492-496).

testantisme (present en estats com ara Libèria o Sierra Leone, formats a partir de nuclis d'esclaus alliberats, i tutelats pels Estats Units i la Gran Bretanya, respectivament). La pràctica demostrà la inviabilitat d'aquestes intencions i la facilitat d'implantació en els altres pobles negres. L'avanç del segle comportà un desplegament continuat de la Missió i la creació progressiva d'administracions eclesiàstiques noves: el Vicariat Apostòlic de les Dues Guinees (1842), el Vicariat Apostòlic de Dahomey i Benín (1860), la Prefectura Apostòlica del Sàhara Occidental i del Sudan (1868), el Pro-Vicariat de l'Alt Congo (1886), etc.:¹⁰ territoris immensos, encomanats —cada un d'ells— per la Sagrada Congregació de Propaganda Fide a un sol d'aquells instituts missioners.

La dependència directa del Vaticà és una característica comuna a totes les congregacions missioneres. Una altra és la manera de pensar la missió encomanada, reflex d'un cert misticisme personal: portats per un afany regeneracionista, cerquen un retorn als orígens en consonància amb la seva tasca de creació de nous cristians; aquesta exigència de purificació els fa mantenir una postura de despreniment personal, de lliurament absolut a la seva missió, però també d'intransigència en qüestions morals, de conservadorisme —a vegades, pur integritisme— i de simplisme en la predicació i en la conversió.

Finalment, els missioners de l'època tenen una concepció patriòtica de la seva actuació: els interessos de la Missió es fan coincidir amb els interessos de l'expansió colonial de la pròpia metròpoli, i la conversió comportarà una exigència paral·lela d'europèitització. Francesos, espanyols, belgues o alemanys abans que missioners? Caldrà esperar fins al 1919, després de la Primera Guerra Mundial, per aclarir la diferència de papers: aleshores una encíclica papal exigirà una independència d'actuació;¹¹ i el 1926 una altra encíclica reclamarà la formació d'un clergat «autòcton».¹²

II

El 1777, l'estat espanyol havia obtingut de la corona portuguesa les illes de Fernando Poo, Corisco i Annobon «i el territori continental adjacent», a canvi de determinades zones de l'actual Brasil. Aquell acord, ratificat a El Pardo el 1778,

10. André PICCIOLA, *Missionnaires en Afrique, 1840/1940* (París, Denoël, 1987).

11. Encíclica *Maximum illud*, de Benet XV. Vegeu per exemple: «Comprentent, doncs, que el Senyor ha dit a cadascú de vosaltres: "Oblida el teu poble i la casa del teu pare" [Salm 45: 11], recordareu que no heu pas de propagar un imperi dels homes sinó de Crist, i afegir ciutadans no pas a la pàtria d'aquí sinó a la de dalt. I seria prou miserable que alguns dels missioners oblidessin tant la seva dignitat que pensessin més en la pàtria terrena que en la celestial, i s'afanyessin més del compte a dilatar el seu poder i estendre la seva glòria per damunt de tot. Els homes, per bàrbars que siguin, entenen prou bé què busca d'ells el missioner: veuen i oloren amb gran perspiciàcia si cerca un bé diferent del seu bé espiritual. Posem per cas que un, en part o en menys, s'ocupa d'afers terrenals, i no es preocupa prou dels negocis apostòlics sinó dels de la seva pàtria. Immediatament el seu treball semblarà sospitós a la multitud, que tendirà a pensar que la religió cristiana s'adiu a una nació externa, i que aquell qui ha abraçat aquesta religió ha refusat la pròpia nacionalitat i s'ha posat sota una tutela externa.» Dins *Acta Apostolicae Sedis: commentarium officiale*, any XI, volum XI (Roma, Typis Polyglottis Vaticanis, 1919).

12. Encíclica *Rerum Ecclesiae*, de Pius XI. Dins *Acta Apostolicae Sedis: commentarium officiale*, any XVIII, volum XVIII (Roma, Typis Polyglottis Vaticanis, 1926).

venia a esmenar la separació espanyola de l'Àfrica sentenciada pel tractat de Tordesillas de 1494; i havia de permetre de mantenir un territori, a la mateixa costa guineana, destinat a l'obtenció d'esclaus per a les colònies hispanoamericanes.

Significativament, l'expedició destinada a prendre possessió dels nous territoris sortia de Montevideo aquell mateix any; i, també significativament, acabava en desastre: animadversió i resistència dels *indígenes*, febres, manca de queviures, revoltes... Només vint-i-cinc dels cent cinquanta homes inicials van tornar a Sud-amèrica.¹³ L'illa de Fernando Poo passava a la llegenda imperial com a indret malsà i perillós, i des d'aleshores solament s'hi van acostar vaixells espanyols en ocasions ben comptades.

La realitat encara era pitjor: l'estat espanyol vivia una crisi molt profunda que el menaria a la decadència colonial definitiva; i no hi havia ni la capacitat ni l'experiència necessàries per tirar endavant un negoci —el d'esclaus— que, aleshores i en aquella zona, era en mans britàniques i holandeses. Els projectes van anar fracassant. Per acabar-ho d'adobar, el 1807 la Gran Bretanya va prohibir el comerç d'esclaus a les seves colònies i la seva poderosa armada va erigir-se en policia de l'abolició al nord de l'equador.

Pressionat per la gran potència, l'estat espanyol va signar un primer tractat amb la Gran Bretanya el 1817. S'hi fixava una data per a la fi del comerç esclavista: el 20 de maig de 1820. I determinava una colla de mecanismes per tal d'assegurar-ne el compliment: a partir d'aquella data, els vaixells de guerra britànics podrien perseguir i inspeccionar les embarcacions sospitoses de continuar traficant amb esclaus; en cas de trobar-n'hi, podrien apresar-les i sotmetre a judici els seus responsables davant d'uns tribunals mixtos que es van crear a l'Havana (territori espanyol) i a Freetown (Sierra Leone, territori britànic). Un nou tractat, signat el 1835, ampliava encara aquest *dret de visita*.¹⁴

El comerç d'esclaus passava a ser il·legal. L'objectiu previst en l'*adquisició dels territoris espanyols del golf de Guinea* s'esvaïa. I, mentre l'estat espanyol mantenia abandonats els territoris, Gran Bretanya —prèvia autorització— fundava a l'illa de Fernando Poo la ciutat de Clarence (la futura Santa Isabel, l'actual Malabo) com a nova seu britànica del tribunal per a la repressió del comerç d'homes: era el 1827 i, de fet, es creava una mena d'enclavament britànic —i, per tant, protestant!— en territori hispànic. L'estat espanyol en va reclamar la devolució el 1841. Sense presència espanyola, tanmateix, comerciants i missioners britànics van continuar-hi operant, igual que a l'illa de Corisco.¹⁵

Les expedicions espanyoles es van anar fent més freqüents, mentre que francesos i alemanys ocupaven progressivament el territori coster (com una extensió del Gabon i del Camerun, respectivament). De mica en mica es va abandonar l'objectiu d'utilitzar els territoris africans com a lloc de producció de mà d'obra —ara assalariada— i es va obrir pas a la idea de convertir-la en una colònia de producció de model antillà. La progressiva independització dels territoris americans feia recomanable trobar alternatives. I la presència efectiva solament es

13. Manuel CENCILLO de PINEDA, *El brigadier Conde de Argelejo y su expedición militar a Fernando Poo en 1778* (Madrid, Instituto de Estudios Africanos, 1948).

14. Mariano L. de CASTRO i Mª Luisa de la CALLE, *Origen de la colonización española de Guinea Ecuatorial (1777-1860)* (Universitat de Valladolid, 1992).

15. L'illa d'Annobon, situada a l'hemisferi sud, al costat de Sao Tomé i molt allunyada de Fernando Poo (670 km) i de Corisco (470 km), va restar al marge de tot el procés.

podia assegurar, de moment, mitjançant l'actuació missionera: fracassades les temptatives a càrrec de sacerdots regulars (1845 i 1856), es va pensar en els jesuïtes (1858-1872) i, finalment, en els claretians.

L'estat espanyol havia esdevingut una potència de segona categoria. La seva petita presència a l'Àfrica (Guinea i part del Marroc), tanmateix, li assegurava dues coses: la continuïtat a l'escena internacional (especialment pel que fa al territori marroquí, clau estratègica de la Mediterrània), i la compareixença al repartiment del pastís colonial africà.

III

Es pot afirmar, doncs, que l'arribada dels claretians a Guinea va suposar-hi, per primera vegada, el manteniment d'un contingent important d'espanyols amb una intenció colonitzadora clara: entre el 13 de novembre de 1883 i el 24 d'octubre de 1911 es poden documentar 47 expedicions missioneres que van aportar a aquelles terres un total de 231 claretians, 105 dels quals catalans.¹⁶ Cal valorar l'esforç de la Institució, perquè aleshores encara es podia considerar la Missió guineana com una aventura arriscada: en el període estudiat, i amb una edat mitjana en el moment de l'arribada a Guinea de 28,6 anys, van morir-hi 85 claretians (gairebé el 37% del total); d'aquests, 10 en el primer any de servei, 21 més dintre dels 3 primers anys, i encara 20 més dintre dels 5 primers.¹⁷

A la importància quantitativa del contingent cal afegir-hi una organització eficaç —distintiva de tots els ordes religiosos, sotmesos al vot d'obediència i participants del convenciment personal (vocacional) dels seus membres— amb una jerarquia clara i una estabilitat que es destaca d'altres estaments: així, per exemple, durant aquests vint-i-vuit anys estudiats, l'autoritat eclesiàstica va recaure en tres prefectes apostòlics;¹⁸ mentre que, en aquesta mateixa etapa, hi van exercir cinquanta-un governadors generals.¹⁹ De fet, fins al mandat del governador

16. Font: elaboració pròpia. Cal tenir present que, des del 1885, la tasca claretiana es va veure reforçada amb la presència de les missioneres concepcionistes.

17. *Ibidem*. Són freqüents notícies com ara aquesta: «Tuvo un resfriado con fiebres y fiebres. Mejoró un poco. Quiso salir de nuevo a visitar enfermos y a dar el viático, y luego a un entierro. De aquí que recae, y recayó con tal fuerza que al tercer día tuvo un ataque de corazón y del cerebro, en el cual sufrió horriblemente, cayendo ya en el delirio y en agonía que duró unos tres días, muriendo al fin. Es de notar: 1º la resignación con que padeció y murió; 2º cuánto lo hemos sentido PP., HH. y niños, y qué falta nos va a hacer; 3º qué entierro tan solemne, sin distinción de clases ni de edades: todos, todos le amaban, todos le han llorado, hasta muchos protestantes. R.I.P.» Carta del P. Joaquim Juanola (Maia de Montcal 1853 - Santa Isabel 1912) al P. Climent Serrat (Gurb de la Plana 1832- Segòvia 1906; va ser general de la Congregació des del desembre de 1899 fins a la seva mort), de 15 de juliol de 1900, on refereix la mort del P. Alejandro Sanz (Riahuélas, Segòvia 1892 - Santa Isabel 1900). Arxiu General dels Missioners Claretians a Roma (AG CMEF), Secció F, Sèrie N, Capsa 9, Carpeta 1. L'accés a aquest arxiu, fonamental per al meu estudi, m'ha estat facilitat per l'arxiver, P. Jaume Sidera; la seva investigació ha estat possible gràcies a un ajut rebut de l'Agencia Española de Cooperación Internacional - AECI.

18. Ciriaco Ramírez (Alija de los Melones, León 1833 - Banapà 1888), Pere Vall-llovera (Cassà de la Selva 1847 - Banapà 1890) i Ermengol Coll (Ivars d'Urgell 1859 - Santa Isabel 1918), tots ells claretians.

19. Des del tinent de navili Antonio Cano, que va prendre possessió el 25 de gener de 1883, fins al governador Àngel Barrera, que ho va fer el 15 de novembre de 1910. Font: «Africa Negra», núm. 1 (Madrid, juliol-agost de 1992).

Àngel Barrera (1910-1924) la presència i l'actuació administratives en el territori van ser francament migrades.

La importància del contingent missioner, la seva disciplina i organització, i la minsa presència i poca estabilitat administratives, portaran com a conseqüència el predomini de l'actuació dels claretians durant tot el període. Efectivament, el seu paper —i, per extensió, el de l'Església Catòlica— serà, a Guinea, infinitament superior al que podien exercir a la metròpoli (o al que podien exercir altres institucions missioneres en altres indrets). I això li fa prendre unes connotacions especials: perquè els claretians tindran l'oportunitat, almenys fins a cert punt, d'organitzar molts aspectes de l'acció colonitzadora d'acord amb els seus plantejaments.

Per començar, ells seran els primers a arribar a molts indrets del territori: «*La bandera española ha tremolado en muchas partes izada no por soldados sino por Misioneros*»,²⁰ i, en conseqüència, esdevindran pioners i exploradors en moltes ocasions: «*Ya el P. Frígola, no obstante sus continuas enfermedades, recorrió el Muni y sus afluentes y formó un esbozo de mapa de ese estuario que no deja de llamar la atención. Los RR.PP. Superiores que le han sucedido, y con ellos los demás compañeros de misión, heredaron del primero ese carácter expedicionario allí tan necesario.*»²¹ Una tasca d'avançada que va ser especialment important a les zones sotmeses a litigi territorial per part francesa i alemanya, i en la qual els missioners trobaven poc suport de l'Administració: «*Los franceses, aprovechándose de nuestra debilidad, o no sé cómo llamarlo, han avanzado más, levantando nuevas estaciones en nuestro territorio, echando por tierra nuestras banderas y enarbolando la suya, y circunscribiéndonos los límites hasta donde les ha parecido bien. Así, el territorio de Cabo San Juan, reconocido de España y que comprendía más de 20 leguas de costa, sin que en años pasados se hubiera visto la menor señal de dominio francés, ahora está ya plagado de estaciones, ya militares, ya factorías para el comercio, que los franceses han levantado al ver la inacción de los españoles.*»²² Fins i tot en el cas d'expedicions oficials, normalment militars, la presència de missioners claretians és constant, perquè es considera que les tasques de colonització i d'evangelització són paral·leles: «*El fin que se propuso la expedición era altamente patriótico y religioso, ya que nuestro designio era atraer al amor de la religión y de España a los pueblos bubis, y contraer amistad con los butucus o reyes de la isla, que serán en número de 25, y sobre todo con el gran rey de todos ellos, llamado Moca, quien se creía hasta hoy ser invisible para los blancos, y aún para muchos negros, y esto era una realidad. El Gobierno deseaba ganar su amistad, para así dominar la isla, y la Misión permiso y benevolencia para establecerse en cualquiera de los pueblos bubis. Todo se consiguió como se deseaba. Te Deum laudamus.*»²³

El desplaçament dels missioners a indrets allunyats els farà augmentar la

20. Anònim, *Misión de Elobey*, s.d. (circa 1915). AG CMF, Secció F, Sèrie P, Capsa 6, Carpeta 4.

21. *Ibidem*.

22. Carta del P. Gaspar Pérez (Navalilla, Segòvia 1862 - Elobei 1905) al P. José Mata (Hoz, Oasca 1848 - Madrid 1915), procurador general de les Missions guineanes, de 8 de març de 1895. AG CMF, Secció F, Sèrie N, Capsa 8, Carpeta 8.

23. P. Joaquim JUANOLA, *Una excursión a los pueblos bubis* (8 de gener de 1888). AG CMF, Secció F, Sèrie N, Capsa 16, Carpeta 1.

sensació d'esforç, de privacions i de perill: «*Corría el mes de agosto de 1886 cuando unos pocos Misioneros, por mandato del Rmo. P. Prefecto, se instalaron en este islote, comprando al efecto una pobre casa de bambú que les sirviese de habitación provisional, faltos absolutamente de toda comodidad. Dios N. Sr., al igual que hizo con las demás Misiones, acrisoló a ésta desde los principios de su fundación con la gravísima enfermedad del Superior y muerte del Hermano director de las obras.*»²⁴ El seu avanç solitari provoca que, allà on no hi hagi una autoritat civil nomenada de manera expressa, els missioners l'assumeixin i l'exerceixin: «*Los Misioneros del C. de María hacían el oficio de Subgobernador en todas las islas y parte del continente africano del Golfo de Guinea en que no hubiera Subgobernador civil.*»²⁵ «*Por cuyo motivo, y estimulados por un nuevo oficio del actual Sr. Gobernador de Fernando Poo en que me nombra delegado directo de Su Excelencia para cumplir y hacer cumplir todas las obligaciones y deberes prescritos por nuestras leyes, determinamos hacer un nuevo esfuerzo para acabar con tantos escándalos.*»²⁶ En circumstàncies menys allunyades, els missioners es limitaven a actuar com a agents del govern: «*Siempre que el Gobierno daba alguna disposición sobre el trabajo de los bubis, inmediatamente me subía a casa del jefe Lubá (es el jefe matado), en donde, reunidos todos los principales de Balanchá, Relebó y Ambori, les comunicaba las órdenes del Gobierno, haciéndoles ver que debían obedecer.*»²⁷

A nivell ideològic, el predomini de l'element eclesiàstic —claretian— implicarà una nova percepció de l'Àfrica que fonamentarà tota l'acció *civilitzadora*. La cessió d'aquells territoris havia estat obtinguda amb l'esperança de treure'n un profit important en forma d'esclaus. Però, per als claretians, els guineans no són homes indignes que puguin ser reduïts a l'esclavatge: no són objecte de comerç, sinó d'evangelització. Ara que aquesta percepció no presuposa pas una igualtat, sinó una jerarquia explícita en què la cultura, la religió i la moral occidentals seran predominants; i s'actuarà en conseqüència.

Els claretians, en definitiva, no faran altra cosa que exportar a la colònia el tarannà paternalista de les classes dirigents occidentals: els rics han d'exercir la caritat; i els pobres, agraïts, la resignació. Igualment: els espanyols han de civilitzar els guineans, tot oferint-los *afecte i protecció* en l'exercici de l'autoritat; mentre que ells, salvats del salvatgisme, han de manifestar el seu *agraïment* mitjançant l'*obediència* i el *respecte*. Els escrits dels claretians ens en forneixen exemples molt clars: «*Solo y tan sólo con mi ángel de guarda íbame introduciendo en un caserío por entre fetiches, que fuera largo historiar. El Padre era para ellos nuevo, como ellos eran desconocidos para el Padre: todos o casi todos escapaban al momento, incluso los animales al descubrir al Padre, sobre todo los chiquillos. Al saludarlos cariñosamente iban apareciendo los mayores, los que, viendo era el Padre un bubí de*

24. *Misión de Elobey*. Doc. cit.

25. *Datos de la causa a favor del Sr. Puiggrós*, annex a una instància del P. José Mata al ministre d'Ultramar, de 18 de desembre de 1897. AG CMF, Secció F, Sèrie P, Capsa 7, Carpeta 3.

26. Carta del P. Isidre Vila (Espinelves 1847 - Annobon 1893) al P. José Mata, datada a Annobon el 21 de novembre de 1892. AG CMF, Secció F, Sèrie N, Capsa 8, Carpeta 8.

27. Carta del P. Ramon Albanell (Balenyà 1868 - Santa Isabel 1945) al P. Eusebio Sacristán (Bernardos, Segòvia 1866 - Madrid 1923), de 15 de setembre de 1910. El fragment citat és una transcripció d'una altra carta enviada al P. Ramon Albanell pel P. León García (Bakedano, Navarra, 1876 - Cabo de San Juan 1915), aleshores superior de la Missió de Batete. AG CMF, Secció F, Sèrie N, Capsa 13, Carpeta 19.

paz, iban apareciendo casi todos. Sólo los niños no había medio de que vinieran a darme la mano, por más que no cesaban de atisbar y mirarme recelosos y al seguro entre sus padres. Al acercarme a ellos y diciendo en mi corazón "Sinite parvulos venire ad me", "que de vosotros es el reino de los cielos", aquí estaban los trabajos y el huir ellos. "¡Ah! buthcucú! ne sesé atchi-ne dañá...", murmuraban; y, pateando y chillando, hacían grandes esfuerzos para escaparse de sus padres; mas éstos, quieras que no, presentábanme a sus hijuelos. Alargaban entonces sus manecitas y, como llegasen a dar un golpecito con la palma de la mano sobre la mía (éste es su saludo), estaban ya trabadas las amistades y se apeaban y se venían y se colgaban de mi sotana, que antes habían insultado, diciéndome: "Sr. negro marchar; no quiero venir..." Esto de darme la mano y venirse a mí, al fin todos lo hacían.»²⁸

En conseqüència, sempre presenten les Missions —i els missioners— com a protectors dels febles: dels «indígenes» davant dels europeus, de les dones davant dels homes... Així, menen una lluita constant contra la servitud tradicional, especialment a l'illa de Corisco, antic dipòsit d'esclaus. És una lluita en què solen comptar amb la complicitat de l'autoritat civil, fins al punt d'aconseguir l'organització d'operacions militars de persecució: «S.M. [la reina regent, Maria Cristina d'Àustria] se ha servido disponer se manifeste a V.S. y al expresado Subgobernador [d'Elobei] haber merecido su Real aprobación la conducta digna y correcta de las autoridades de esa Colonia en la expedición de que se trata, así por los móviles humanitarios a que ha obedecido como por la forma de llevarlo a cabo; siendo también su soberana voluntad que esta manifestación de agrado sea extensiva a los RR.PP. Misioneros de dicha isla, que tanto han contribuido al éxito de la expedición.»²⁹

La sinceritat d'aquesta actitud moltes vegades va portar els claretians a un enfrontament obert amb les autoritats civils. És el cas, per exemple, del P. Ramon Albanell en ocasió de la guerra contra els bubis de 1910: «Fuí, llegué cuando estaban ya en pie, después de haber terminado la Junta. Me dijo el P. Juanola lo que antecede; pero como yo ignoraba lo que en la Junta se trató, pregunté en qué sentido había de ir [a l'acció militar contra els bubis]. "Para administrar los sacramentos a los heridos y auxiliarles si era necesario." Habían decretado salieran las fuerzas disponibles de Sta. Isabel al mando del teniente de la Guardia Colonial Sr. Rodriguez con el Gobernador. Como yo estaba ya al tanto de lo que hizo D. J. de Salas, y completamente contrario a lo dispuesto por el Bando, me quedé perplejo, y luego el Sr. Salas dijo: "El P. quiere pensarlo." Yo, que pensé acertar y no quería dar calor a una campaña contra los bubis con mi presencia, dije: "Sí, quiero pensarlo."»³⁰

En el mateix cas anterior, i davant la injustícia de les decisions del governador contra els bubis, als quals vol fer treballar de franc i per força, la defensa dels missioners a un grup de nois es fa seguint escrupolosament el procediment legal, amb una instància adreçada al governador que es redacta en aquests termes: «Fuimos todos colegiales un tiempo atrás; sabemos todos cada cual su oficio y somos todos trabajadores. [...] No somos los que no están instruidos que se coge a la

28. P. Joaquim Juanola, *Una excursión a los pueblos bubis*, doc. cit.

29. R.O. de 27 de novembre de 1888, citada pel P. Pere Vall-llovera en una carta al P. general de 3 de febrer de 1889. AG CMF, Secció F, Sèrie N, Capsa 13, Carpeta 9.

30. P. Ramon Albanell, doc. cit.

fuera»³¹ És a dir, que la protecció paternal es fonamenta en el canvi a la cultura importada, imposada.

No es tracta d'un tracte en un mateix pla; sinó del sentiment de suficiència de la pròpia i indiscutible superioritat. Una relació de superior a inferior, en què solament la bondat del primer permet conductes condescendents: «*En vista de lo cerrado de la noche, de lo escarpado de la montaña y de no disponer de luz para bajar a la embarcación, juzgué más hacadero preguntar a Bonifacio si tenía algo para cenar. Él, con sentimiento, me dijo que sólo tenía un poco de mono y yuca. "Pues trae, hijo mío", le dije, y me supo a pascuas. Al embarcar a las once de la noche por favorecernos la marea, me preguntó Su Rdma.: "Pero, Padre, ¿Vd. ya ha cenado bien?" "No pase pena, Rdmo. Padre, pues es el día que mejor he comido." Y se des-ternillaba de risa en S. Juan cuando supo lo ocurrido.*»³²

El paternalisme és una forma d'autoritarisme. Implica una negació de la capacitat de l'altre, de la cultura de l'altre, dels valors de l'altre. La personalitat de l'africà és menystinguda sistemàticament per aquell qui solament n'espera una acceptació de les decisions pròpies. I tot l'esforç dels missioners s'orienta a dotar els guineans d'una personalitat cultural que, suposadament, els manca. La tasca missionera és, en part, la invenció d'una identitat: perquè la mateixa actitud paternalista justifica que el superior pugui considerar com a insuficient i inconvenient la cultura de l'inferior estimat; i, precisament en nom d'aquesta estimació, mirarà de desestructurar-la i substituir-la per una altra que considera com a *més convenient*, com a *més apropiada*.

Quins havien de ser els components bàsics d'aquesta nova identitat? És una qüestió que els claretians tenen clara des del primer moment: *la llengua espanyola i la religió catòlica*: «*Como españoles oficialmente autorizados y protegidos por el Gobierno de la nación para su establecimiento en aquella colonia española, era preciso demostrar de un modo práctico su amor a la patria, haciendo de aquellos pobrecitos indígenas unos verdaderos súbditos de España, llevando a sus morenos labios la hermosa lengua de Cervantes, implantando en sus corazones nuestra Religión y nuestras costumbres, y a la par en sus inteligencias las brillantes páginas en que figuran, cual preclaros timbres de grandeza, los hechos gloriosos que han inmortalizado a España, cuna de mártires, de sabios y de valientes*»³³ Aquestes idees de fons ja apareixen al 1882, just quan els claretians accepten la proposta del Ministeri d'Ultramar d'anar a la Missió guineana: «*Los misioneros deberían catequizar e instruir en Religión y atender espiritualmente a los nuevos cristianos y enseñar la lengua española.*»³⁴

31. *Ibidem*. L'oposició dels claretians al treball forçós va ser contínua: «*Ahora se ha empeñado a obligar a trabajar a los infelices bubis mediante el bando de Ramos Izquierdo, el que está ya mandado publicar en el Boletín Oficial que se imprime en Banapá.*» [...] «*Si los bubis no tuvieran casi cada uno sus fincas de cacao, podrían quejarse de que "el bubi, que no trabaja". Pero no: aquí se busca la particular ganancia... ¡¡¡Como si el kilo de cacao procedente del indígena bubi no valiera igual para las aduanas del Gobierno que el del finquero blanco o negro medio civilizado!!!*» Carta del P. Joaquim Juanola al P. Eusebio Sacristán, d'1 de setembre de 1911. AG CMF, Secció F, Sèrie P, Capsa 10, Carpeta 9.

32. Relat de diverses expedicions a la zona del Muni, a càrrec del P. Pelai Rodríguez (Santa Coloma 1873 - ?), datat el 20 de novembre de 1908. AG CMF, Secció F, Sèrie P, Capsa 5, Carpeta 7.

33. [Ermengol Coll], *Memoria de las Misiones de Fernando Poo y sus dependencias* (Madrid, Imprenta de A. Pérez Dubrull, 1890).

34. Cristóbal FERNÁNDEZ, *Misiones y misioneros en la Guinea Española: historia documentada de sus primeros azarosos días (1883-1912)* (Madrid, Coclusa, 1962).

Aquest doble objectiu no era gens nou, sinó consubstancial a tots els processos de civilització endegats per l'estat espanyol. Des d'aquest punt de vista, es pot dir que la colonització africana va ser entesa com una continuació de la colonització d'Amèrica (que, per altra banda, es donava per bona); i que l'articulació dels dos objectius esmentats implicava un compromís entre l'Església i l'Administració, que els claretians no es cansaven de reclamar: «*Para civilizar un país cimentando en él las buenas costumbres, es necesario que la Autoridad civil no sólo no impida la acción benéfica de la Iglesia sino que la apoye y ayude, consiguiendo así más pronto un excelente resultado.*»³⁵ «*Despierta, pues, hermosa patria mía:[...] Tú, que supiste hacer ondear tu pabellón a través de tantos azares en tantos sitios del mundo, despierta y sal de tu letargo: ven, y verás lo que es Fernando Poo y lo que fuera el día que la tomaras con interés para sacarla del mísero estado en que hoy yace todavía. Empero no te olvides de tus antiguos días, en que, al lado de tus valientes, marchaba el Misionero a civilizar también; siendo así que aún hoy por él y con él vimos al Invisible, en provecho de la Religión y de la Patria.*»³⁶ Potser convé recordar que les Missions guineanes eren finançades per l'Administració, que en pagava el personal i altres conceptes.

Sorpren que aquesta tasca, amb un primer objectiu d'imperialisme lingüístic, la portés a terme la Institució Claretiana, fundada per un català, amb la seva casa mare a Vic, amb un component molt important de missioners de procedència nostrada (un 45'4% del total), quan un sector important del clergat del Principat contribuïa decisivament al redreçament de la nostra llengua i estimulava l'inici del catalanisme conservador.³⁷

Cal tenir present, respecte d'això, el caràcter encara poc consolidat d'aquest catalanisme; que, per altra banda, influïa sobretot en l'àmbit del clergat diocesà però no pas en el de la majoria dels ordes religiosos: aquests solien tenir una estructura i una organització d'àmbit espanyol; en el seu si conviuen religiosos procedents de tot l'estat; s'hi utilitzava l'espanyol com a llengua de relació habitual; i es considerava l'ús del català, en presència de no catalans, com una mancança a la caritat envers els altres (i, doncs, es relacionava amb una conducta pecaminosa).

És ben palès que els catalans que van acudir a les Missions guineanes no eren especialment sensibles als problemes lingüístics. Així, per exemple, un dels més veterans, arribat a Guinea el 1885, raonava d'aquesta manera, un cop retornat, una petició de trasllat fora de Catalunya: «*Los motivos principales son dos: el frío que me va muy mal y el espíritu catalanista que no me gusta.*»³⁸ O bé, es pot aportar aquest episodi que il·lustra el tarannà lingüístic que es respirava a les Missions guineanes: «*Era portugués, y jamás hablaba de Portugal. Vinieron una vez de pasada dos Hermanos portugueses y quisieron aprovechar la ocasión de hablar su lengua. El Hermano se negó: "En público, no. Si quieren algo en particular, sí." Replicaron: "Si somos portugueses, ¿porqué no hemos de hablar en portugués?" Contestó él con*

35. P. Gaspar PÉREZ, doc. cit.

36. P. Joaquim JUANOLA, *Una excursión...*, doc. cit.

37. El període estudiat, per exemple, s'inscriu plenament en els pontificats vigatans dels bisbes Josep Morgades (1882 - 1899) i Josep Torras i Bages (1899 - 1916).

38. Carta del germà Ramon Creus (Avià 1864 - Alagón 1941) al P. Joan (?). AG CMF, Secció G, Sèrie C, Capsa 19, Carpeta 13.

*admiración nuestra: "Somos Hijos del Corazón de María, que es lo único que vale; lo demás, ¿qué importa sea portugués, o español o americano? Lo oficial es el español."*³⁹

Aquest tractament discriminatori de les llengües s'ha d'inscriure en el to paternalista general de l'actuació d'aleshores: les llengües locals es poden estudiar; i al començament, quan el domini de l'espanyol per la població era nul, molts missioners en van aprendre; i van ser claretians els qui van elaborar un bon feix de vocabularis, diccionaris, gramàtiques, devocionaris i versions evangèliques en totes les llengües guineanes. Però, igual que les cultures respectives, les llengües autòctones eren considerades insuficients; i l'aprenentatge de l'espanyol, una condició inexcusable per poder accedir al grau de *civilitzat*, per poder obtenir la nova identitat amanida pels colonitzadors.

Com a norma general, la població va cercar la manera de fer compatibles les creences pròpies amb les imposades. Els missioners, més que no pas a una religió assumida en el fons del cor dels homes, donaven importància a l'assistència als actes litúrgics i a altres senyals externs, i al seguiment d'una moral determinada: *«El último domingo llovió sin parar desde las primeras horas de la mañana; y, aunque tocamos a Misa y empezó la mayor según costumbre a las 8 1/2, con todo esperábamos que ningún cristiano asistiría; y vino un niño de 10 años que estuvo un año en la Misión, y del pueblo de este niño (media hora distante de la Misión) a las 2 de la tarde apareció un joven de unos 17 años enteramente calado, con regular fatiga y sobresalto, el cual venía a preguntar si pecó por no haber asistido por la mañana a Misa. Este último había estado en Banapá, reconoce la falta que cometió, y por ahora da buen ejemplo y por su medio hemos podido ejercer alguna vez el santo Ministerio en favor de sus paisanos aún infieles.»*⁴⁰ *«A fin de evitar el impedimento que habían puesto al P. Juanola, tan pronto como hizo esta señal procedí a bautizarla sub conditione por ser dudoso si el bautismo que dan los protestantes es válido. Así que concluí las palabras de la forma, salta una hija de la moribunda oponiéndose a que la bautizásemos por instigación de los protestantes. Yo, como había conseguido mi fin principal, que era salvar aquella alma, decía para mí: "Ara, que hi pengin un llum." Pero al volver a casa me dice el P. Juanola: "La dificultad estará en sepultarla en cementerio católico."»*⁴¹ *«Acostumbrados aquellos indígenas mal, ahora se resisten a entrar en camino, y ningún Superior o Padre, si no da, es bueno. El querer hacer cristianos a fuerza de dar no produce buenos resultados. El negro no es agradecido, y el regalar sin ton ni son hace que él se crea hasta con derecho a que se le dé, si no... no rezará, etc. etc.»*⁴²

Pel que fa a la moral, els missioners insistiran a prohibir la poligàmia i a obligar les dones a vestir-se. En aquest darrer cas, també com una manera d'autoprotegir-se de les temptacions luxurioses: *«Cuando se ven los hombres poco menos que desnudos, hombres son y creo no es grande el peligro; pero al ver de la misma manera a las mujeres enseñando los pechos, etc. etc., no hay por qué decir que son*

39. *Evangelizadores de la Guinea Española* (Barcelona, Imprenta Pulcra, 1948). La citació es refereix al germà Manuel Gonçalves (Souto, Beira Baixa 1880 - Arizona 1944).

40. Carta del P. Josep Sutrias (Caldes de Montbui 1859 - Las Palmas 1901) al P. José Mata, de 17 d'octubre de 1895. AG CMF, Secció F, Sèrie N, Capsa 8, Carpeta 8.

41. Carta del P. Ermengol Coll al P. Josep Xifré, de 10 de febrer de 1891. AG CMF, Secció F, Sèrie N, Capsa 8, Carpeta 8.

42. Carta del P. Joaquim Juanola al P. Josep Xifré, de 18 de febrer de 1898. AG CMF, Secció F, Sèrie N, Capsa 9, Carpeta 1.

negras o feas; que el demonio sabe pintarlas tan halagüeñas y hermosas a la imaginación del desprevenido, que parece no hay en el mundo cosa que más puede llamar la atención. [...] Váyase ahora uno ya sea a la siesta, o a descansar por la noche. ¿Qué impresiones recibirá su corazón? ¿Qué representaciones en su imaginación?»⁴³ Tant en aquest cas com en el de la poligàmia, s'actua «en defensa de la dona», de la seva dignitat com a persona. I es busca per a ella un paper (= una nova identitat) que no és altre que el mateix que es volia per a la dona europea (= mare cristiana), tot donant per descomptat que aquest és més emancipador que no pas aquell.

L'esquema es repeteix sempre. I, també en aquest cas, no es fa altra cosa que transposar a l'Àfrica allò que es pensa respecte d'Espanya: «*Con todo, lo referido [pel governador José Barrasa] es para mí la señal de la guerra que por su parte nos hará el tiempo que él gobierne; porque ha soltado, entre otras, estas expresiones: "tan buen español puede ser un protestante como un católico"; "parece que volvemos a los tiempos del siglo XVI." Todo lo cual me parece obedecer a principios masónicos que tienen a los sacerdotes por opresores de la libertad humana.*»⁴⁴ Protestants i masons poden considerar-se contrincants seriosos;⁴⁵ no pas les religions africanes, que no són ni tan sols dignes d'anàlisi: basten les idees pre-concebudes: «*Al lado izquierdo estaba el altar de los sacrificios, muy semejante a la escalera, aunque mucho más alto. El dogal estaba en una de sus gradas, ensangrentado todavía. ¡Cuán tristes ideas se agolpaban a mi mente y turbaban mi imaginación al figurarme que en dicho lugar se ofrecía homenaje al Demonio!*»⁴⁶

Per tal d'aconseguir estendre aquesta nova identitat, els claretians no es van limitar a fundar Missions. Van crear sobretot escoles —la majoria internats, amb la conseqüent separació dels alumnes de l'ambient familiar i cultural propi— i «pobles cristians» per als africans, a redòs de les Missions, organitzats d'acord amb la nova moral: matrimonis canònics, marits monògams, escolaritat obligatòria, lliurament gratuït de parcel·les, aprenentatge de nous cultius, pèrdua de l'us-defruit en cas de mala conducta... Aconseguir alumnes per a les escoles —nois, per a les dels claretians; noies, per a les de les concepcionistes— era preocupació de tots els missioners: «*Luego de llegados a la orilla, me interno en el bosque; y poco faltó para dejar allí la estola y roquete, como dejé un trozo de sotana; y, para colmo de desdichas, de vuelta a casa perdí la suela de un zapato. Cuando volvimos a S. Juan llevamos tres niñas para las MM. Concepcionistas de Corisco.*»⁴⁷

I això fins al punt que hi havia el convenciment, entre els diversos pobles guineans, que els missioners volien prendre'ls les noies per tal de portar-les als

43. Carta del P. Josep Sutrias al P. Climent Serrat, de 26 d'octubre de 1891. AG CMF, Secció F, Sèrie N, Capsa 8, Carpeta 8.

44. Carta del P. Ermengol Coll al P. Josep Xifré, doc. cit.

45. «*Al verme en el altar, la iglesia repleta de hombres y mujeres, niños y niñas, todos nuestros, ya mi corazón no cabía en mi pecho. En la plática que les dirigí, de satisfacción que sentía, no sé casi por dónde me fuí. Entre otras cosas les decía que esta cristiandad nueva me enternecía, me llenaba de gozo, que dábamos nosotros los Misioneros por bien empleados cuantos trabajos habían costado... que me parecía ver a un núcleo de cristianos como de los primitivos días de la Iglesia, etc... Pero un ¡ay! embargaba mi voz: ¡Ay!, si un día entra entre vosotros quien siembre mala semilla, quien os predique malas doctrinas... ¡Ay!, ¡¡¡tened horror al protestantismo!!!*» Carta del P. Joaquim Juanola al P. Martí Asina (Manresa 1859 - Zafra, Badajoz 1922; va ser general de la Congregació des del 17 de juny de 1906 fins a la seva mort), de 27 d'octubre de 1907. AG CMF, Secció F, Sèrie P, Capsa 5, Carpeta 4.

46. P. Joaquim Juanola, *Una excursión...*, doc. cit.

47. P. Pelai RODRÍGUEZ, doc. cit.

col·legis de les monges i casar-les després amb els nois dels col·legis dels missioners: «*A las puertas mismas de Moca estuvimos, yo por tercera vez, y, como él [el cap del poble de Moka, considerat com a cap de tota l'illa de Fernando Poo] estuviese quejoso porque los niños y aún niñas iban a la Misión, el Sr. Comandante le cantó la cartilla y le dijo: "El dice que si los niños y niñas van a la Misión, luego uno quiere a otra y el Padre los casa y pierdes."* "Esto —le respondió— es lo que debe ser, y cuidado con molestar a la Misión; si no, estas armas que traigo para defenderte y que te respeten todos los bubis, serán para castigarte." Lo que no le gustaba mucho, pero tuvo que callarse. Y así se hizo en todas partes: respeto al Gobierno y a la Misión. ¡Ojalá se hiciera esto con frecuencia! ¡Cuánto ganarían la Religión y la Patria! Si no, no hay quien los saque de los bosques. ¡Si al menos dejaran venir libres a los niños y niñas!!! Pero no hay medio... Claro está, como la voluptuosidad de los muchucus necesita tantas mujeres y chicos para su poltronería...»;⁴⁸ «*Su empeño [del gobernador Barrera] es también de traer pamues de la costa a Fernando Poo, y por ahora no se mueven ni que les prometan que se los dejarán con tantas hectáreas como quieran, y que "ni los Padres visitarán sus familias o poblados donde se establezcan para que no les quiten sus mujeres..."*», pues uno le dijo que no vendrían acá porque los Padres Misioneros les quitan las mujeres, y por eso no les han de visitar.»⁴⁹ En general, el reclutament de nois —i, sobretot, de noies— per a les escoles va ser font de conflictes continuats amb la població africana, resolts habitualment en favor dels missioners per l'autoritat administrativa.

IV

En totes les circumstàncies, el colonialisme genera violència. Qualsevol desigualtat, en genera. També el paternalisme. Per una banda, quan aquell que es pretén salvador de l'altre no en rep el reconeixement, l'obediència i el respecte que n'espera, es considera legitimat per al càstig: el superior paternal es creu en el dret de tutelar i sancionar el procés de l'inferior redimit cap a la identitat *adequada*. D'altra banda, la *violència justa* és una prerrogativa del colonitzador —que encarna l'estat—, però també li és un recurs que no es pot estalviar: reclòs en un món que no es correspon amb el que l'envolta —i des d'on exerceix l'autoritat— el superior minoritari tem l'inferior majoritari i viu una por constant a la possible rebel·lió. L'exercici de la violència es pot presentar —cínicament— com un acte d'amor i d'emparança, inherent al procés de *civilització*. Tanmateix, és l'única manera de perpetuar la situació: la por de l'africà ha de ser més grossa que no pas el neguit de l'uropeu. La docilitat del feble s'origina en la violència del fort; i aquest solament podrà recuperar l'actitud convenient d'*afecte* i *protecció* després d'exercitar-la. La violència del feble, en canvi, només pot generar represàlies, de les quals serà culpable. Igualment, la indisciplina i l'obcecació; o sigui, en definitiva, l'obstinació a romandre fidel a la identitat *desencertada*.

Protagonistes del procés durant un període tan llarg, no pot estranyar-nos de trobar —en els escrits dels claretians— petjades d'un comportament constre-

48. Carta del P. Joaquim Juanola al P. José Mata, de 18 de març de 1892. AG CMF, Secció F, Sèrie N, Capsa 8, Carpeta 8.

49. Carta del P. Joaquim Juanola al P. Eusebio Sacristán, d'1 de setembre de 1911. Doc. cit.

nyidor del pensament i de la llibertat dels altres, violentador de les seves voluntats: «Cogí una hacha y, con permiso del P. Superior, me fui solito a cortarla [una palmera considerada sagrada]; me costó, pero al fin el ídolo fue por tierra»;⁵⁰ «Si al presente, después de sesenta y cinco años que la Misión lleva entre ellos [a Annobon], no reparan en andar por el pueblo como Adán y Eva, en el estado de la inocencia, júzguese cómo se presentarían entonces, llevados de la costumbre general de andar con toda libertad. Por eso nuestro Hermano, imitando con celo —tal vez excesivo— el del Salvador en el templo, muchísimas veces la emprendió —no con el látigo, como Jesucristo, sino a pedrada limpia—contra los que de modo tan indecente se presentaban a las puertas de la Misión»;⁵¹ «Cierta día nos lo encontramos cadáver; y, reconocido por la facultad de este Destacamento, procedimos al sepelio. Pero, ¿cómo hacer la sepultura? Un criadillo que teníamos se resistía, hasta que le amenazamos con despacharle.»⁵²

D'altres vegades, les escenes narrades són d'una violència esgarriosa i premeditada: «Se predicó, se exortó, se amenazó y todo en vano. Se pasó a la obra rompiendo las chozas de las segundas, terceras, etc. mujeres. [...] Aquí comenzó el sermón mudo del H^o Coll. Toma al Jefe civil, al pregonero, dos soldados, llevando una grande cuerda y un pozal de cal; y puesto él al frente, se dirigen a las chozas de los culpables. De un puntapié rompe la puerta, entra dentro y no encuentra nadie ni nada; hasta la última olla se habían llevado. Van a la 2^a, 3ª etc. y en todas pasa lo mismo. De unas 20 casas de polígamos sólo en una hallan a una pobre vieja enferma, a la cual nada dijeron. Sólo se limitaron en señalar su casa, así como las demás, con dos o tres pinceladas de cal, para que se supiera que la justicia era sabedora de los crímenes que allí se cometían».⁵³ «El P. Puichgros estuvo presente a todo, y por la noche también el Padre le dio dos latigazos y dispuso que se dejase atada: los latigazos que se le dieron por la noche, en presencia del Padre, no bajaría de ochenta a ciento; y cuando la dejamos a la noche no se podía tener en pie. [...] He pensado, me dijo, que le den los dos con quien ella andaba cincuenta palos cada uno; y concluidos éstos, un crumán otros cincuenta; y después, todos los chicos, cada uno seis, que eran unos treinta niños.»⁵⁴ Aquesta darrera escena es va acabar amb la mort de la noia castigada, acusada d'incitar els nois de l'internat de Cabo San Juan a la immoralitat, i el processament del P. Puigròs. La conseqüència de la primera, segons el mateix document, va ser que el P. Vila va tenir «la satisfacción de escribir 15 proclamas que uní en Matrimonio antes de finir dicho mes. El 22 en una misma misa de bendición casé nueve parejas y el 29 cinco, quedando aún algunas para las dominicas siguientes»; cosa que ens retorna a la importància de les formes externes per damunt de l'acceptació de cor.

La veritat és que de casos tan greus n'hi va haver ben pocs. Per quina raó retreure'ls, doncs? Perquè, precisament per ser greus, la documentació que s'hi re-

50. Carta del P. Julián Escudero (Boada, Burgos 1899 - ?) al P. Eusebio Sacristán, de 24 de febrer de 1909. AG CMF, Secció F, Sèrie N, Capsa 9, Carpeta 3.

51. *Evangelizadores de la Guinea Española*, op. cit. L'anècdota es refereix al germà Melitón Huici (Estella, Navarra 1864 - Annobon 1886).

52. P. Pelai Rodríguez, doc. cit.

53. P. Isidre VILA, doc. cit.

54. Carta del germà Antonio Artieda (Cáseda, Navarra 1868 - ?) al P. General, s.d. (circa 1894). AG CMF, Secció F, Sèrie P, Capsa 7, Carpeta 3. El germà Artieda va acabar fugint de la presó, anys més tard, a causa d'aquest afer.

fereix ens aclareix el tarannà general de l'actuació *civilitzadora* de tots els estaments. Així, en el mateix document del germà Artieda, podem llegir que «*En S. Carlos [Batète] le dieron a uno 500 [garrotades, aquest cop els militars], y eso con una cola de mono disecada, y no murió, no: nada más cuando le dejaron hizo un poco el colmido, pero después ya se marchó, ya*». Mentre que el governador de la Puente advertia durament: «*En mi comunicación de 12 de Noviembre prevenia a V^a R^a recomendase a todas las Misiones Católicas de su digna Prefectura la conveniencia de no emplear castigos corporales y de que procurasen atraer a los indígenas hacia nuestra santa causa Católica por los medios Evangélicos recomendados por la sublime doctrina de nuestro Señor Jesucristo. [...] Desgraciadamente mi citada comunicación no ha dado resultado ninguno y al girar mi visita por toda la Colonia no he oído más que lamentaciones y quejas contra las Misiones Católicas.*»⁵⁵ Tornant a l'afer Puiggròs, el procurador general P. José Mata afirmava que el missioner havia actuat «*sin sospechar que pudiera peligrar la vida de la delincuente, como sucedió en casos análogos con otras jóvenes que ni siquiera en su salud padecieron detrimento, habiéndoles impuesto las autoridades castigos más severos*»; recordava que «*existen varios precedentes de otros sucesos en que no ha tomado parte alguna la Autoridad de la Colonia*»; i conclouïa demanant el sobreseïment del cas per manca d'una legislació clara.⁵⁶ Mentre que el governador de la Puente, malgrat la seva duresa amb els claretians, en el document esmentat més amunt havia de reconèixer «*latente todavía el castigo de 800 palos que, aunque mandados dar por el ignorante y mal aconsejado representante del Gobierno, se dieron en el patio de la Misión en presencia del Superior de ella y amarrados a la víctima los niños de la misma, que están en ella para aprender la mansedumbre evangélica*».

Sembla, doncs, que hem de concloure una presència habitual de l'exercici de la violència, a la colònia, per part de tots els estaments dirigits. Amb quina justificació? La instància del P. Mata ens ho aclareix definitivament: «*Es cosa muy distinta presenciar o leer un hecho de esta naturaleza en un país civilizado a leerlo o presenciarlo en países salvajes.*»

I això és el que fa feradat: els militars (que solien cremar els pobles d'una manera sistemàtica en concepte de represàlia)⁵⁷ i els missioners podien actuar a la colònia d'una manera diferent a com ho podien fer a la Península. A la metròpoli, tot això ja no els hauria estat tolerat. Perdut en gran part el control del poder que temps enrere havien mantingut (enfront d'una visió laica de l'organització social i enfront d'un poder civil cada vegada més afermat), missioners i militars podran, en canvi, lluny de *la pàtria*, fer retrocedir el temps i trobar un espai de poder indiscutit. L'al·lusió del governador José Barrasa (vegeu

55. Carta del governador José de la Puente al P. Ermengol Coll, de 15 de gener de 1895. AG CMF, Secció F, Sèrie N, Capsa 8, Carpeta 8.

56. Instància del P. José Mata al ministre d'Ultramar, doc. cit. El P. Puiggròs va ser trobat culpable d'homicidi amb atenuants el 1902, va romandre reclòs des del moment dels fets (començaments de 1894) fins al maig de 1903, i finalment va ser expulsat de la Congregació i sotmès a la jurisdicció del bisbe de Solsona. AG CMF; Secció G, Sèrie P, Capsa 40, Carpeta 11.

57. Per exemple: «*En Arrebola, pueblo bubi de 1.300 almas, ha habido un regular desorden. Como es natural, nosotros al fin, contra... la voluntad de algunos, hemos tenido que intervenir. Si antes hubiese el Sr. Gob. consultado, antes se hubiese arreglado, y sin quemar 45 casas y destrozarse otras dos, y otros sustos que han ellos llevado.*» Carta del P. Joaquim Juanola al P. Climent Serrat, de 24 de febrer de 1901. AG CMF, Secció F, Sèrie N, Capsa 9, Carpeta 4.

supra) sobre el retorn al segle XVI, doncs, potser no era desencaminat; només que també se l'hauria pogut aplicar ell mateix; igual que no pot estranyar-nos que el P. Ermengol Coll es queixés de les *ideas avanzadas* d'aquest governador.⁵⁸

Potser això explicaria l'obsessió dels claretians a fundar pobles i reduccions solament per a africans: perquè d'aquesta manera podien evitar que se'ls escapés de les mans un control que solament allà podien exercir: «*Las miras del P. Llam-bés en colocar la Misión en Elobey grande, era para poder con el tiempo formar una población separada de los europeos, para impedir el que los corrompan*»;⁵⁹ «*Al año 1906 Vila intentó levantar una tienda en Batete. Yo se lo expuse a D. Luis [gobernador Luis Ramos Izquierdo] y llamó a Vila que mientras fuese Gobernador no permitiría que ningún blanco se estableciese. Por lo cual Vila desistió por entonces esperando que se le presentase mejor oportunidad, como se le presentó siendo Gobernador el honrado y recto Centaño [gobernador José Centaño], que con toda su honradez y rectitud se lo permitió; de cuya permisión han resultado tantos daños a la Misión de Batete; y más mal ha hecho con su permiso Centaño a la Misión que todas las iras de Ramos Izquierdo.*»⁶⁰

El cercle es tancava amb una disciplina interna que reproduïa una altra vegada l'esquema: els superiors controlaven paternalment el seu personal, que col·laborava en el manteniment d'aquest control i —doncs— de la disciplina i de la coherència de l'activitat claretiana: «*Fuera de esto, hay otra clase de enfermedades que nos dan también que sufrir. El H^o Peloa, que desde su llegada manifestó tener algo de lunático. [...] Veré si le puedo hacer entrar en sí; si no, amado P., creo que estará mejor en cualquiera comunidad de la Península, porque en éstas es una pesadilla*»;⁶¹ «*Lo que me ha pasado y algo más que diré, y desearía tener tiempo para decirlo, ha pasado a otros: de ahí el que, aun cuando haya individuos buenos y edificantes como en todas partes, no he visto aquel espíritu que en general me parecía había de reinar, atendido a los sacrificios que en estos países se supone se hacen.*»⁶² La unitat d'acció i de criteris, però, es basava sobretot en el convenciment personal dels missioners, tots ells procedents de zones rurals.⁶³ Així, i malgrat la perillositat evident, tot el període se salda amb ben poques de-

58. Carta del P. Ermengol Coll al P. Josep Xifré, doc. cit.

59. Germà Salvador Puig Codina (Barbastre 1864 - Cervera 1911), *Historia de la Casa de Elobey*. AG CMF, Secció F, Sèrie P, Capsa 6, Carpeta 4.

60. Carta del P. Antoni Aymemí (Almóster 1870 - San Carlos 1941) al P. Eusebio Sacristán, de 31 d'octubre de 1910. AG CMF, Secció G, Sèrie A, Capsa 12, Carpeta 16.

61. Carta del P. Ermengol Coll al P. Climent Serrat, de 19 de gener de 1903. Es refereix al germà Domingo Peloa (Sangüesa, Navarra 1863 - Aguas Santas, Jerez 1946). AG CMF, Secció F, Sèrie N, Capsa 14, Carpeta 3.

62. Carta del P. Josep Sutrias al P. Climent Serrat, doc. cit.

63. Solament 6 dels 231 (2'6%) havien nascut en capitals de província. Quant a la seva cohesió ideològica, potser convindria considerar la importància que hi tenia el component carlí: tant per la seva procedència geogràfica (105 catalans, 31 navarresos, 14 bascos...) com pel fet que alguns dels més veterans, entre els quals el mateix prefecte apostòlic P. Pere Vall-llovera, havien servit de més joves a les files dels exèrcits del rei Carles. De fet, les característiques que hem vist als capítols inicials es corresponien, a casa nostra, amb aquesta adscripció ideològica, àmpliament seguida pels claretians primerencs. Observeu, finalment, la coincidència entre els objectius missioners i el mot d'ordre carlí (Déu - Pàtria - Rei).

sercions: «*El día 1 de enero del 87 se fugó el H. Turunei a las 7 de la noche. Había salido de S. Juan hacia 19 días destinado para Corisco, y no quiso ir.*»⁶⁴

V

L'actuació d'aquells primers missioners avui ens pot semblar difícilment justificable. En la perspectiva de l'època, tanmateix, resulta comprensible: no *solament* van fer allò que es podia esperar d'ells, sinó també allò que d'altres haurien volgut fer i no van gosar. Encara més: la seva dèria d'imposar a la Guinea petita *la religió i la llengua* té un aspecte enormement interessant: *van voler per als guineans exactament allò que volien per als espanyols*: una pàtria basada en la llengua i en la fe. Tal com la pensaven totes les classes dirigents. Tal com la pensava Torras i Bages. Només que el nostre bisbe tenia al cap, potser, una altra pàtria.

64. Germà Salvador Puig Codina, doc. cit. Es refereix al germà Josep Turonell (Rupit 1859 - ?). Cal afegir-hi solament, a part dels casos mencionats del germà Artieda i el P. Puiggròs, l'expulsió del P. Francisco Ayneto (Monzón 1863 - ?) esdevinguda, sembla ser, per les seves relacions amb noies negres.